

JAKAB ALBERT ZSOLT

HOMO MEMOR. A 19–20. SZÁZADI (LOKÁLIS) EMLÉKEZÉSKULTÚRA SZERKEZETE

A polgárosodó 19. században a társadalom színterein új rítus jelent meg amely a 20. századra az egyik legmeghatározóbb, legérzékenyebb, közösséget szervező és identitásokat modelláló tényezővé vált. Ez pedig az *emlékezés rítusa*. (Lásd Jakab 2015a: 19.) A megemlékezések változatosak, népszerűek és gyakoriak voltak. A századforduló emlékezéskultúrájára a professzionalizálódás, a rítus kiforrottsága és megszerkesztettsége volt jellemző: az emlékünnepeket hosszas és alapos tervezés előzte meg, az események megkövetelték a rituális vagy ritualizált viselkedést, a reprezentatív nyilvánosság megteremtését, a megemlékezéseknek a médiában való folyamatos tematizálását. Tanulmányomban¹ morfológiai vizsgálatot végzek: a 19–20. századi – főként az 1867–1918 közötti korszakot érintő – emlékezéskultúra szerkezetének bemutatására vállalkozom. Bár a kutatást Kolozsvár kapcsán végeztem el, a kolozsvári anyagra vonatkozó kutatás eredményei, megállapításai általánosabb érvényűek.

FORRÁSOK • Az intenzív erdélyi sajtóélet a Bach-korszak végén, majd a kiégyezés időszakában bontakozott ki. Ekkortól, a gyors polgárosodás igényétől kezdett Kolozsváron is differenciálódni, pluralizálódni a sajtó, elkezdett nőni a sajtótermékek száma.

Az emlékezési gyakorlatok vizsgálatára irányuló kutatásom szempontjából a sajtónak a következő funkciói azonosíthatók: 1. információt közöl, 2. ideológiát, világlépet irányít, szabályoz, termel, 3. a nyilvánosság eszközeként nyugtaként szolgál: adományok felhasználását teszi átláthatóvá és követhetővé, az adományozók nevét és gesztusát örökíti meg, 4. emlékezetet

1 A tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával zajló kutatás alapján készült. Előzményeinek az emlékezet társadalmi funkcióinak leírása (Jakab 2015a), illetve a millenniumi emlékévk (1896) emlékezési stratégiáinak és alakzatainak vizsgálata (Jakab 2015b) tekinthető.

termel, emlékezési alakzatként működik (emlékállításokat szorgalmaz, megemlékezéseket és avatóeseményeket követ nyomon).

A kutatás során elsődlegesen használt forrás (sajtó) eleve meghatározza a kutatói látásmódot: nem is annyira az eseményeket, mint az értelmezéseket, a valóságról alkotott reprezentációkat közvetíti számunkra. A 19. századi, illetve 20. század eleji helyi és regionális sajtóanyag áttekintése mellett az emlékünnepek járulékos kiadványai, a különböző emlékkiadványok képezték a vizsgálat tárgyát: emlékalbumok, emléklapok, ünnepi beszédek kiadványai, jegyzőkönyvek, jubileumi kötetek. Emellett áttekintettem a helytörténeti munkák vonatkozó anyagait is. Az eseménytörténetet mint a vizsgálat szintjét szem előtt tartva ezeket a forrástípusokat tartottam a legfontosabbaknak a kutatás során.

AZ EMLÉKEZÉS SZERKEZETE. TIPOLÓGIA

Az emlékezés szerkezetének a kutatás során beazonosított eszközeit, alakzatait, kereteit mutatom be röviden. A tipológia rendszerezi a legfontosabb helyi és a vizsgált korszakra vonatkozó szerteágazó emlékezési hagyományt (alkalom, tér, eljárások, intézmények és személyek), az emlékünnepek struktúráját teszi láthatóvá.

ÜNNEPNAPOK – A MEGEMLEKEZÉSEK ALKALMAI

A megemlékezések alkalmait a gyászesemények, individuális és nemzeti megvalósítások, közösségi események periodikus alkalmai, ideje jelentették.

Évfordulók • A vizsgált korszak kezdetén a megemlékezések alkalmait az emberi élet fordulóihoz, a felhalmozott teljesítményekhez, megvalósításokhoz, illetve a lezajlott események kerek évfordulóihoz kötődtek hangsúlyosan. A neves személyiségek születésének és halálának évfordulói, a kiteljesített életpálya állomásai, szakmai és művészi jubileumai, az eredményes szakmai tevékenységtől való visszavonulás képeztek fontos, megünneplendő évfordulókat. A közösségi vagy történelmi események kerek évfordulói, az intézmények alapításának vagy felépítésének kerek évfordulói is ide sorolhatók.

Halottak napja • A korszak egyik legfontosabb megemlékezési alkalmi. Nemcsak a személyekre, hanem a közösségi eseményekre – hangsúlyosan az 1849-es szabadságharc eseményeire – való megemlékezés egyik leghangsúlyosabb alkalmi a vizsgált korszak elején. Miután kialakulnak a nemzeti ünnepidők, illetve bővülnek a városnak az emlékállításokkal megjelölt fizikai terei, akkor az új emlékterekhez kapcsolódó alkalmak elvonják erről a nappól a figyelmet. Úgy értem, hogy akkor ez a nap veszít ebből az eseményemlékezet-jellegéből és csupán az egyénekre (nevesebb személyiségekre) való emlékezés alkalmi marad. (Például az Egyetemi Kör jelentései alapján tudhatjuk, hogy 1904-től kezdődően minden évben szerveztek az egyetemi hallgatók, a temetőben és/vagy másutt is megemlékező ünnepségeket, melynek során a város nagy személyiségeinek sírjait keresték fel, illetve mondtak emlékbeszédeket.)

Nemzeti ünnepek • Ezek nem mind hivatalos ünnepek. A magyarok számára legfontosabb, legnagyobb tömegeket igénybe vevő, „legelfogadottabb” ünnepnapok – március 15. és október 6. – nem voltak hivatalos ünnepek. Hivatalos ünnep volt pl. a császár születésnapja, Szent István napja, a koronázási évfordulók, illetve rövid ideig április 11.

HELYEK – A MEGEMLÉKEZÉSEK TEREI

Következik a város legfontosabb tereinek az áttekintése. Azokat a helyszíneket veszem számba, ahol a 19. századi, illetve századfordulói ünnepségek lezajlottak.

Sétatér • A város hangsúlyos köztere. A Nyári Színkör és a tó – télen korcsolyapálya – közötti fásított, parkosított terület. A korai emlékállítások, emlékfauiltetések terepe, később – vagy e mellett – megemlékezések, nagy tömegeket befogadó ünnepi rendezvények és szórakozási lehetőségek terepe volt.

Főtér • Az 1860-as években még csupán a város piactere, kommunikációs zónája, fóruma, illetve az itt elhelyezett 1835-ös Státua-oszlop okán egy-egy közösségi esemény zajlásának helye. A 19. század 90-es éveitől, a templomkörüli épületek városi kisajátításával és lebontásával elkezdődött a fesztív városi tér kialakítása. Fontos adminisztrációs vagy közösségi intézmények épületeinek emelésével, a térrendezés elkezdésével és fokozatos megvalósulásával felvonulásokat, tömegrendezvényeket, megemlékezéseket tett lehetővé a Főtér táguló tere. A korszak lehangsúlyosabb emlékállítása – a Mátyás király szoborcsoport megvalósítása (1902) után – már egyértelműen a város díszterévé vált.

Templomok • A megemlékezések egyik kezdeti és állandó terepe volt a templom. Központi fekvésénél fogva a *Szent Mihály-templom* volt az egyik leggyakoribb helyszíne a megemlékező ünnepegeknek. Az elhelyezkedése mellett fontosságát indokolta a felekezeti jellege is: a vizsgált időszakban, a monarchia korában Magyarországon az uralkodók vallása a római katolikus volt. A királykultusz, Habsburg-kultusz (királyi születésnapok, névnapok, események) ünnepi istentiszteletei ebben a templomban zajlottak. Ugyanakkor a nemzeti jellegű ünnepegeknek is fontos tere volt. Más templomokban is zajlottak megemlékezések: a piarista (kegyesrendi), a minorita, a ferences, a református, az unitárius és az evangélikus templomok, illetve a város zsinagógái is gyakori helyszínei voltak az ünnepegeknek.

Vasútállomás, indóház • A vasút kiépítésével, illetve az állomás létrehozásával a város „kapujaként” működött. Itt fogadták a neves személyiségeket, itt búcsúztatták azokat az elhunytakat, akiket nem a város temetőjében, hanem más településeken – családi birtokaikon – temettek el.

Temető • A temető az egyik legkezdetibb helyszíne volt a megemlékezéseknek. A túlvilággal kapcsolatos képzetek és fizikai valósága miatt a temető az elhunytakról való megemlékezés adekvát terepe. A máshol eltemetett, távoli helyeken elhunyt személyekről való megemlékezés mellett – gondolok itt főként az 1848–49-es események résztvevőire – a temetőben eltemetett személyiségekről való megemlékezés színtere is volt. A családi gyász megélése mellett főként azok az események tartoznak ide, amikor – többnyire közadakozásból – síremlékeket állítottak a város neves halottjainak, illetve amikor évente vagy kerek évfordulókon megemlékeztek róluk.

Színház • A város művelődési intézményeként és hangsúlyos kulturális fórumaként a színház alkalmazkodott az ünnepi eseményekhez, évfordulókhöz, megemlékezésekhez. Hely-

színként beszédek, ünnepi műsorok, rendezvények kerete volt. (A színház tehát nemcsak intézmény, hanem hely is volt.)

Trencsin tér • A városi térszervezések, térépítések egyik későbbi, de gyakran használt tere lett. Itt épült fel az új színház, a közelében emelték a laktanyát, igazságügyi palotát, EMKE-palotát, református teológiát.

Redut • A városi *Vigadó* vagy *Redut* a nagy közönségnek vagy tömegeknek szóló rendezvények helyszínéül működött. Kolozsvár szórakozóhelye, gyűlésterme, fesztív tere volt. A város intézményei (városi tanács, egyetem, egyletek) vették igénybe, szervezték itt ünnepeiket. Emlékezhely okán is hangsúlyos tér volt: itt zajlott az 1848-as erdélyi országgyűlés, ahol kimondták Erdély unióját Magyarországgal.

Városháza • A városháza dísztermében nemcsak a városi tanács, hanem a város más intézményei (egyetem, egyletek) tartottak ünnepeket.

Megyeháza • A megyeháza dísztermében nemcsak a városi tanács, hanem a város más intézményei (egyetem, egyletek) tartottak ünnepeket.

Egyetem • Az 1872-ben felállított egyetem terme, majd az 1902-es főépület elkészítése után pedig díszterme megemlékezések, emlékünnepek helyszínévé vált.

Intézmények dísztermei • A modernizálódó és társadalmilag egyre inkább differenciálódó város legerősebb egyletei és társaságai rendre székházakat építettek, székhelyeket rendeztek. Ezek szem előtt tartották azt is, hogy fesztív termet is létrehozzanak az ingatlanban.

EMLÉKEZÉSI AKTUSOK ÉS GESZTUSOK – A MÚLTRÓL VALÓ BESZÉLÉS ESEMÉNYTÍPUSAI

A meglazuló társadalmi kötelékek megerősítésére vagy újraszerkesztésére a társadalmak mesterséges kontextusokat teremtenek, rituális kommunikációs helyzeteket építenek ki, amelyek koherenciát biztosíthatnak a társadalmi együttélés számára. Azaz új hagyományokat találnak ki, hoznak létre. Eric Hobsbawm a kollektív emlékezetet *kitalált hagyományként* (*invented tradition*), a 19. századi, gyors társadalmi-gazdasági változásokat mutató Európa hagyományteremtéseként értelmezi (Hobsbawm 1987).²

A múlt élesztése, a múltról való beszélés aktusai tulajdonképpen meghatározott formákban zajlottak, bevett eseménytípusokat jelentettek. A korszak leggyakoribb eljárásait emelem ki az alábbiakban.

Temetés • Az emlékezés legkézenfekvőbb és legtermészetesebb alkalmá a temetés. Az elhunyt sírbahelyezésének alkalmá lehetőséget biztosított a lezárult életpálya értelmezésére, értékelésére, az élők közösségének kortársi kapcsolatainak felmutatására és megerősítésére, illetve a távozotthoz fűződő viszony (leszármazás, ideológiai rokonság és azonosulás) láttatására.³

Megemlékezés • A megemlékezés legkorábban beazonosítható és legegyszerűbb formája a *halottakról való megemlékezés* volt. A népi kultúrát kutatók számára a rövidebb időtávolságok ismertek: a halálessétől számított, meghatározott időtávolságban lezajló események.

2 Keszeg Vilmos az erdélyi toronygombiratokat, illetve a tordai–aranyosszéki régió lokális emlékezetének alakzatait kutatva kapcsolódott ehhez a témakörhöz: Keszeg 2004, 2006, 2008: 328–350, 2014, 2015, Keszeg szerk. 2015.

3 Keszeg Vilmos a temetés beszédhelyzetéről: Keszeg 2010.

A történelemformáló emlékezet a halottakra való emlékezéssel szemben más időléptékű. A történelmi eseményeket nagyobb időtávlatból kell éleszteni, a holtak emlékével szemben, amelyekről rövidebb távolságokban (6 hét, félév, év) szokás megemlékezni (vö: Verebélyi 1998: 413). A polgári emlékezéskultúrának is a halottkultusz a gyökere: a periodicitás ugyanúgy érvényesül, csupán a lépték nő meg, a nagyobb és *kerek évfordulók* válnak meghatározóvá. (A megemlékezésnek van egy retorikai tartalma is: kihangsúlyozódik, hogy az emlékezők korszaka 50, 75, 80, 100 stb. évnvi távolságokra van a nagy eseményektől, ebből az időtávlatból pedig a társadalmak erkölcsi imperatívusza az emlékezés.)⁴

Az egyéni életpályák vagy teljesítmények ünneplését is idesorolom. A 10, 15, 20, 25, 30, 35 vagy több éves szakmai jubileumokat megünnepelték a városban. Az intézmények a tanári, lelkészi, politikusi, színészi, nyomdászai és intézményvezetői életpályákat ünnepezték a leginkább.

Koszorúzás • A koszorúzás mint kegyelettevő gesztus a periodikus megemlékezéssel függ össze. Gyakori eljárás volt az elhunyt sírjának bizonyos alkalmakkor (Halottak napja, majd később különféle évfordulókon) ünnepi formában való megkoszorúzás.

Arcképleleplezés • Az emlékállításnak kezdeti, de elterjedt formájaként azonosítható ez a gesztus. Az elhunytak valamely intézmény megfestette az arcképét, azt saját székházában vagy más (egyleti, oktatási, művelődési stb.) intézményben ünnepi külsőségek közepette elhelyezte.

Emlékállítás • A ma közismert, mai értelemben vett emlékállítás a 19. század utolsó harmadában alakult ki. A tere kezdetben a temető, síremlékek közösségi létrehozását és felavatását jelentette. A város egyéb közterein, épületein való emlékállítás a század végére állandósult. Átmeneti eljárásként a temetőben állított, de nem ott nyugvó személyeknek vagy eseményeknek szóló emlékállításokat tarthatjuk számon. Az emlékállítás eseményének előkészítése, szerkezete, lefolyása minden esetben hasonló mintákat követett.

Újratemetés • Az újratemetés a múlt értelmezésének, újraértelmezésének és élesztésének a 19. század végétől gyakorolt eljárását jelenti. Az elhunyt vagy az általa megtestesített eszme létrejöttének, működésének, hatásának évfordulóján éltek ezzel a gyakorlattal. Többféle formája azonosítható: a temetőben elhantolt személyiség hamvainak máshova – többnyire díszhelyre – való áthelyezése; máshol/idegentemeltetett személyiség hamvainak hazaszállítása, a városi temetőben való újbóli eltemetése; idesorolom a politikusok és fejedelmek hamvainak külföldről való hazaszállítását követő országos ünnepegekbe való bekapcsolódást, azaz a várostól távol zajló újratemetések lokalitásában – esetünkben Kolozsváron – való ünnepi megülését.

Alapkőletétel • A 19. században intézményesülő, modernizálódó városban folyamatosan zajlottak az iskola-, közintézmény-, egyleti székházépítések stb. Az építés elkezdését rituális formában jelölték meg, ünnepélyesen elhelyezték a leendő épület alapkövét. Az építés fontos állomásait vagy az épület elkészültét *bokrétaiünneppel* vagy *zárókőletétellel* ünnepelték.

Zászlószentelés • A társadalmi egyletek létrehozását rituális formában is igyekeztek megjelteni. Az egyletek saját zászlókat készítetttek, amelyeket az egylet létrehozását követően vagy fennállásuknak kerek évfordulóján, meghatározott rítus alapján avattak fel nyilvánosan.

4 Tóth István György és Jan Assmann együttesen a nyolcvan esztendő teszik meg a kommunikatív emlékezetet felváltó kulturális emlékezet határértékének (vö: Tóth 1996: 100, Assmann 1999: 51–53), emellett Jan Assmann ennek a határértéknek a felét, vagyis a negyven évet kritikus küszöbnek tartja (Assmann 1999: 51).

RITUÁLIS ESZKÖZTÁR

A médiagenealógiai és műfajgenealógiai vizsgálatok egyik megállapítása az, hogy ha a társadalom, a korszak valamit el akar mondani, ahhoz meg kell teremtenie a médiumot, a műfajt. A műfajok tulajdonképpen már ezzel az igénnyel együtt megjelennek. Tzvetan Todorov szerint „a műfajok más műfajokból születnek meg. Az új műfajok magukba ötvözik korábbi műfajok tartalmi-formai sajátosságát, funkcióját, s amikor megszűnnek, sajátosságai más műfajokba épülnek be” (Todorov 1988: 285 – hivatkozva Keszeg 2011: 18). Péntek János a ritualizált szöveg megjelenésének kötöttségeit (szokásszerű, rituális vagy szertartásos jelleg) emeli ki (Péntek 1997: 333). A kommemorációs helyzetek, ünnepi alkalmak adekvát formákat, hagyományos műfajokat keresnek, de ugyanakkor vissza is hatnak rájuk, alakítják is azokat. Keszeg Vilmos megállapítja, hogy „minden kornak megvannak a történetei, történetmondási és -hallgatási preferenciái, szabályai és habitusai” (Keszeg 2011: 36). Jan Assmann is hangsúlyozta az emlékezet nyelvi, képi és rituális megformáltságát (Assmann 1988: 14).

Az alábbiakban az emlékezés rituális nyelvét, kódjait mutatom be. Azt az eszköztárat, amely a megemlékezések, emlékünnepek formáját/tartalmát jelentette a 19. századi Kolozsváron.

Díszkivilágítás, díszlobogózás • Az ünnep előestéjén rendezett díszkivilágítást, illetve az esemény időtartamán szervezett díszlobogózást is az ünnepi eszköztárhoz, formához sorolom. Az díszkivilágítás a fontosabb utcák és terek, hivatalok és intézmények, magánházak lámpáinak, erkélyeinek, ablakainak különféle technikával (gyertya, petróleum, gáz, villany) és alakzatokkal (címer, korona, feliratok) való megvilágítását jelenti. A díszlobogózás a nemzetiszín zászlók kihelyezését, az egyleti zászlók és jelvények használatát is jelenti. Ezek történhetek valamely miniszter, a polgármester vagy az ispán felszólítására, illetve spontánabb módon, a polgárok és tisztviselők kezdeményezésére.

Beszéd, ünnepi beszéd • Az (ünnepi) beszéd a megemlékezések egyik legfontosabb eleme. Felolvasott (előkészített) vagy szabadon előadott (rögtönzött vagy rögtönzöttnek álcázott) szövegek ezek. Az alkalom hangulatához, jellegéhez alkalmazkodóan *díszbeszéd*, *gyászbeszéd*, *üdvözlőbeszéd*, *búcsúbeszéd*, *köszöntőbeszéd*, *köszönőbeszéd*, *pohárköszöntő* stb. az, ami elhangzik. Az előadó társadalmi vagy politikai státusától függően lehet politikai, szépirodalmi, történelmi jellegű beszéd is.

Szavaltat • A megemlékezések gyakori, szinte kihagyhatatlan eleme az előadott vagy felolvasott vers. Műfajilag többnyire óda az, ami elhangzik. Ez lehetett alkalmi, az adott megemlékezésre készült mű vagy ismert költő alkalomhoz választott verse. Előadja a szerző, a felkért színész vagy más személy is.

Himnusz, éneklés • A himnikus szövegek közül Vörösmarty Mihály *Szózata* és Kölcsey Ferenc *Himnusza* tartozik ide. A két mű szinte egyenértékű ebben a korban, többnyire egymástól elválaszthatatlan is: általában egyik kezdi, másik végzi az ünnepeket. A kor (vagy a magyarság?) egyik sajátossága, hogy ezek előadására valamelyik dalegylet vállalkozik, a közönség pedig tisztelegéssel (felállva, kalaplevéve) hallgatja végig, nem énekl. A lapok olykor kitérnek arra, hogy meghallgatták vagy énekelték is a himnusokat.

A Haydn által szerzett *Gott erhalte* volt a hivatalos császári himnusz. Az ünnepi reper-toár többnyire tartalmazta a *Hunyadi-indulót* (Erkel) és/vagy a *Rákóczi-indulót* (Berlioz) is.

A vizsgált korszakban a himnusok mellett gyakori az egyházi énekek, illetve alkalmi vagy választott kórusművek előadása is. Az előbbieket főleg az egyházi keretben szervezett

események (templomi, felekezeti iskolai ünnepségek) indokolták. A század utolsó negyedében már gyakori a „magyar nóta”, nótacsokor előadása is.

Istentisztelet • A templomokban megtartott istentiszteletek is a korszak bevett, elterjedt, gyakorolt emlékezési formái voltak. Az uralkodó (uralkodócsalád tagja) vagy államférfi név- és születésnapján, halálának évfordulóján, közösségi és történelmi események évfordulóin tartottak ünnepi istentiszteletet, gyászistentiszteletet, illetve a kaszárnyákban tábori misét.

Felvonulás • A tömeg demonstratív felmutatása is emlékezési formának számított. Ünnepi alkalmakkor mint ünnepkezdő alakzattal (pl. istentisztelet, nemzeti ünneptartás előtt) éltek a felvonulással. Formái egyaránt a *díszfelvonulás*, *díszmenet* és a *gyászmenet* is. Lehetett *gyalogos felvonulás*, *lovasfelvonulás* (lovasbandérium, díszbandérium), illetve ide sorolom a *katonai parádét* is. A felvonulás hosszas előkészítést, szerkesztést igényelt, a felvonulás kötött sorrendiségben, díszletezésében a társadalmi-politikai státus is megjelenítődt.

A kor egyik bevett gyakorlatát, a *fáklyásmenetet*, *fáklyás-zenés felvonulást* is itt említem meg. A neves vagy ünnepezt személyeket (politikus, színész, tudós, tanár stb.) tisztelték meg ünnepi alkalmakkor (névnapon; városba érkezésükkor; politikai, tudományos, vagy művészi teljesítményükért) a helyzetnek megfelelő útvonalon (az állomásig, az érintett lakóházáig, a tisztségviselő intézményéig stb.) történő felvonulással, fáklyásmenettel, énekléssel.

Itt említem meg, hogy az *ováció*nak nevezett esemény is az emlékezésnek megszervezett, ünnepi tömegré építő alkalma, formája volt.

Kalapácsütés • Az alapkövetétel kötött tartalmi eleme volt az ünnepélyes kalapácsütések rítusa. A létrehozandó mű (emlékmű, épület) alapkövére jelmondatok kíséretében az ország, megye, város, intézmények vezetői és előljárói ünnepélyes kalapácsütéseket tettek.

Szegbeverés • A zászlószentelés kötött tartalmi eleme volt az ünnepélyes szegbeverések rítusa. Az egyes egyletek, intézmények díszzászlajának avatásakor a zászlórúdba jelmondatok kíséretében az ország, megye, város, intézmények vezetői és előljárói ünnepi külsőségek között szegeket vertek be.

Közös étkezés, bankett • Az ünnepeket követő, de ahhoz tartozó, azok szervesnek mondható részét képező eseménye volt a közös étkezés, bankett. A napszaknak megfelelően a *díszebéd*, *díszvacsora*, *társas-vacsora* megnevezésekkel illették. (A mai fogadás előzményei.) Az bankett fontos ünnepi és társadalmi esemény volt: a meghívottak az étkek fogyasztása mellett pohárköszöntőket, rögtönzött beszédeket mondtak az ország, megye és város vezetőire, az ünnepezt személyre (és családjára) stb., méltatták az eseményt vagy az egyéni teljesítményt.

Díszközgyűlés • A vizsgált korszakban az ünnepi esemény egyik leggyakoribb formája az ünnepi közgyűlés vagy díszközgyűlés volt. A város, a megye, a különféle hatóságok, testületek, intézmények, egyletek és társaságok éltek az emlékezésnek ezzel a formájával. Az együttlétnek kötött szerkezete volt, amely többnyire tartalmazta az összegyűlés aktusát, esetleg egy bizottság kinevezését, a díszmeghívott vagy rangos előljáró (pl. miniszter, ispán, polgármester, egyleti elnök stb.) meghívását, a díszmeghívott/előljáró megnyitóbeszédét, az emlékbeszéde(ke)t/ünnepi beszéde(ke)t, a javaslatteteleket és tárgyalásukat, illetve elfogadásukat, az üdvözlő- vagy hódolófelirat (királynak, kormánynak/parlamentnek) megszövegezését, végül az esemény ünnepélyes berekesztését.

Diszelőadás • A színházban megrendezett alkalmi előadás is a korszak egyik gyakori emlékezési alakzataként értelmezhető. Lehetett egy ünnep egyik kiemelt programja, de különálló rendezvény is. Gyakori megvalósítási formája az előkép, a színészek vagy műpártolók bevonásával megrendezett, szoborszerűen kimerevített, megjelenített történelmi vagy közösségi esemény.

Itt említem meg, hogy a *táncvigalom*nak nevezett fesztív közösségi együttlét is működhett emlékezési alakzatként. (Pl. a császár születésnapján, nemzeti ünnepeken, nevesebb személyiségek ünneplésén éltek ezzel.)

Szöveges üzenet (felirat, távirat, elismerés, jelentő) • Az emlékezési ünnepek egyik tartalmi eleme volt a szöveges üzenet szerkesztése, fogadása vagy felolvasása. Az együttlét alkalmának, hangulatának, jellegének megfelelően ez lehetett *díszfelirat* vagy *hódolófelirat* (királyhoz, államférfihoz), *dísztávirat*, *jegyzőkönyvi elismerés*, *jókívánság*, *levél*, *részvétvtávirat*, *részvétnyilatkozat*. Az elhunyról összeállított *nekrológ* és *gyászjelentő*, illetve az újság *gyászkeretezése* is ide kapcsolódhat, bár nem szervesen.

ALAKZATOK – A KULTURÁLIS EMLÉKEZET REPREZENTÁCIÓI

Az emlékezet helyévé változott térnek teoretikusa Pierre Nora (vö. válogatás magyarul: Nora 2010). Az általa csak többes számban használt *emlékezet helyei* lehetnek anyagi szempontúak, ugyanakkor szimbolikus és funkcionális vetületeket is ötvözhetnek, amelyek érvényesülhetnek egyidejűleg, de különböző mértékben is. Felfogásában az emlékezetnek csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben ezekben a helyekben realizálódik, reprezentálódik. Jan Assmann szerint az emlékezés mindig konkrét. A szerző az emlékezésnek a kulturálisan kialakult, társadalmilag kötelező érvényű ikonikus és narratív alakjait az *emlékezés alakzatainak* nevezi (Assmann 1999: 38–39). Ezek ismérve, hogy konkrét időhöz, helyhez kötöttek, meghatározott csoporthoz kötődnek, illetve rekonstruktív természetűek (Assmann 1999: 39–43).

Az alábbiakban az emlékezés, a múlthasználattal során létrejövő emlékalakzatokat mutatom be, azokat az objektumokat, amelyek valamilyen múltnak vagy ideológiának a reprezentációi. Ezek egyszerre eredményei, termékei, tárolói és fenntartói a múltnak és az emlékezésnek.

Emléktábla • Az egyik legelterjedtebb és leggyakoribb emlékalakzat. Az emléktábla tipologizálását már korábban elvégeztem (lásd Jakab 2012b: 89–90). Itt csak azt emelném ki, hogy olyan, emlékeztető funkciójú tárgyak, amelyek rövidebb-hosszabb feliratot tartalmaznak. (Az emléktábla szövegműfajához lásd Jakab 2012b: 87–88.)

Szobor és emlékmű • Anyaghasználata, költségessége okán a vizsgált korszakban nem olyan gyakori, de szimbolikus súlyát tekintve a legfontosabb emlékalakzat. A szobrok és emlékművek tipologizálását már korábban elvégeztem (lásd Jakab 2012b: 90). Fontosnak tartom megemlíteni és hangsúlyozni, hogy a neves elhunytaknak állított emlékművek és síremlékek ugyanolyan szemantikai és pragmatikai jelleggel bírtak, mint a köztéri emlékművek. Előállításuk a közösség bevonásával (anyagi áldozat, részvétel) történt, „használatuk”, az emlékezési gyakorlat sem szűkölt a rokonság körére (társadalmi-politikai csoportok koszorúzták periodikusan). Ez az emlékállítási gyakorlat tulajdonképpen megelőzte a köztéri kultuszt.

Emléktér • A 19. századi városrendezések, térszervezések nyomán megszülető emlékalakzat. Többnyire más emlékezési gyakorlat is kíséri: emléktábla- vagy szoborállítás, térelnevezés.

Emlékmúzeum, emlékház • Történelmi eseménynek, illetve neves személyiségnek történő emlékállítási egyik formája. A múzeum vagy ház mint helyszín gyakorta kapcsolatban van a múltbeli történéssel vagy eszmével. Fontosnak tartottam itt megemlíteni, bár a vizsgált korszakban nem volt ilyen kezdeményezés.

Emlékszoba • Neves személyiségek születési vagy tartózkodási helyén kialakított emlékalakzat. Kolozsváron két kezdeményezésről tudok a vizsgált korszakból: gróf Mikó Imrénének és gróf Kuun Gézának terveztek emlékszobákat kialakítani (vö: Vincze 2014: 252–254).

Emlékfa • Az emlékfa a vizsgált korszak egyik leggyakoribb emlékalakzata. Uralkodók és neves személyiségek jelentős évfordulóján, illetve haláluk emlékére éltek ezzel az eljárással. Ültetésük, az ünnepség lefolyása az emlékállítások szerkezetét követte.

Kép • A vizsgált korszakban az emlékezet fenntartásának egyik gyakori eljárása volt a neves személyiség portréjának, egészalakos képeinek megfesttetése. Az elkészült mű kihelyezése, felavatása a kor emlékállítási szokásait követte. Hivatalok, intézmények, egyletek székházai számára az uralkodóról, előjáróról, vezetőkről, példaképekről készültek képek, amelyeket többnyire már a személyiségek életében felavattak.

Itt említem meg, hogy a festett képek állítása mellett a korszakban elterjedő fényképezés nyomán szokássá vált a *csoportképek* készítése is. Azokra az eljárásokra gondolok, amikor egy adott esemény résztvevői (találkozó, kirándulók, jubileumot ünneplők), szervezői (emlékbizottság, ünneprendező bizottság) a prezentizmus jegyében emlékállítás céljából megörökítették magukat. A fényképezkedés gesztusa programszerűen illeszkedett az adott ünnepségbe.

Emlékalapítvány • A vizsgált korszakban az emlékezet fenntartásának egyik bevett eljárása volt az alapítványtevé, az emlékalapítvány létrehozása. Több formája ismert: életpálya jubileumán, kortárstalálkozón létrehozott *ösztöndíj*, illetve valaki/valami emlékére *ösztöndíjtevés* egy szociális, kulturális vagy oktatási intézményben; az elhunyt emlékére *koszorúmegváltásként tett alapítvány* egy szociális, kulturális vagy oktatási intézményben; *emlékállítás* (emléktábla-, szobor- vagy síremlék-állítás) *céljából tett alapítvány*.

Emlékpénz, emlékérem, emlékplakett • A vizsgált korszak egyik bevett emlékalakzata. Nagy horderejű események, egyéni csúcsteljesítmények, tudományos, művészeti vagy politikai életpályák jubileumára készítettek ilyen emléktárgyakat. Átadása, bemutatása ünnepi keretben zajlott, élő személyek megtisztelésére és elismerésére, illetve elhunytak kegyeletére és emlékére is vertek érmeket vagy készítették plaketteket.

Emlékalbum, emléklap, emlékkönyv • Többnyire díszes kiállítású, gazdagon illusztrált nyomtatott kiadványok. Az emlékkiadványok készülhettek valamilyen évfordulóra, köthettek valamilyen ünnepséghez (itt kétféle típus ismert: az ünnepre/jubileumra készülő díszkiadvány, illetve az eseményről készült, azt bemutató, az elhangzott szövegeket tartalmazó díszkiadvány), illetve létrejöttek tiszteletkötekként egy életpálya jubileumára. Egyrészt a múltban megkezdett vagy már lezajlott esetleg az emlékezők jelenéig hatását éreztető eszme, esemény vagy teljesítmény megörökítését szolgálta, másrészt a múlt ünneplésének, a jelenben elkezdett eszme vagy a jövőnek tett gesztus eseményeinek megörökítését szolgálta.

Az emlékalbumok, emléklapok, emlékkönyvek mellett ide sorolhatók a testületek és társaságok ünnepi ülésein felvett és a nagyközönség számára kiadott *díszjegyzőkönyvek* is. Az emlékkiadványok a kiállításukban követték a megemlékezett esemény jellegét is: színezett, díszített vagy aranyozott szélű, fekete vagy gyászkeretezett kiállításban jelentek meg.

Utca-, tér-, és intézménynév • Az emlékezői gyakorlatnak a 19. század végétől datálható eljárása. Uralkodók, államférfiak, tudósok, művészek nevét örökítették meg. A névadás előkészületet, hivatalos procedúrát követelt meg. Ugyanakkor spontánabb formái is voltak, amelyek a század közepétől ismertek: az unió kimondásakor (1848), Kossuth Lajos halálakor (1894) adtak nevet nemhivatalosan utcáknak és tereknek.

INTÉZMÉNYEK – AZ EMLÉKEZET MŰKÖDTETŐI

Az egyéni emlékezés spontán folyamatával szemben a kollektív emlékezet szervezést igényel. Maurice Halbwachs legfontosabb tétele, hogy az egyén emlékezése mindig (meghatározott) társadalmi keretben zajlik és tölti be funkcióját (vö: Halbwachs 1925, illetve posztumusz: 1950). Állítása szerint az emlék kollektív jellegét a közös tudatállapokra való referálás adja; az emlékezetben a társadalmi környezethez való tartozás tükröződik vissza. A társadalmi keret pedig az emlékezetet felülvizsgáló, működtető intézményként tételeződik, amely az emlékezési eseményt szabályozva a társadalmi konszenzust biztosítja (Halbwachs 1925: VIII–IX). A szerző a családot, a vallási csoportokat és a társadalmi osztályokat is az emlékezet társadalmi kereteiként definiálta (Halbwachs 1925: 199–368). A társadalmi keretek átfedik és részben tartalmazzák egymást: családi, vallási és osztálykötődéseket megélt egyén számára egy-egy emlékkép annál gazdagabb és összetettebb, minél nagyobb számú memóriakeret kereszteződésében tűnik fel és szerveződik. Ez a közös (nem feltétlenül azonos) emlékezet csoporttudatot termel.

Az alábbiakban az emlékezetet szervező, szabályozó, Kolozsváron beazonosított intézményeket és társadalmi csoportokat mutatom be.

Sajtó • A sajtónak (napilapok, hetilapok) a lokális és regionális emlékezetszervezésben játszott szerepe elvitatathatlan. Vizsgálatunk szempontjából az elsődleges forrást képezi. Intézményként élesztette a múlt eseményeit, emlékkállításokat kezdeményezett és figyelemmel kísérte az eseményeket. Az események szervezése és alakítása mellett azok értékelését is folyamatosan végezte: kijelölt, meghatározott, korrigált, elmarasztalt. Jogi szereplőként, intézményként is működött: adományokat gyűjtött, szervezett, az az adományokat nyilvánosan nyugtázta, a különféle alapokról kimutatásokat is közölt.

A sajtótermékek és sajtóintézmény közül kiemelhető az *1848–49. Történelmi Lapok* (1892–1903) szerepe.

Március 15-i Állandó Bizottság • 1873-ban jött létre a márciusi ünnepségek megszervezésére. Elnöke Hóry Béla, majd Deáky Albert (1876–1903) és Sándor József (1903–1918, 1941–1945?). Az ünnepség után állandó bizottsággá alakultak és évről évre megszervezték a forradalom és szabadságharc évfordulós ünnepségeit.

A bizottság a háborút követő hatalomváltozás után oszlott fel, mert március 15-ét nem lehetett hivatalosan ünnepelni. 1941-ben a bizottságot újraszervezték, 1946-ig működött.

1848–49. Országos Történelmi és Erekllye-Múzeum • 1890-ben a Március 15-i Állandó Bizottság hozta létre Kuzskó István vezetésével. (A Kolozsvári Országos Történelmi Erekllye Múzeum-Egyesület tartotta fenn.) Az Erekllyemúzeumot 1892. szeptember 19-én, Kossuth Lajos 90. születésnapján nyitották meg hivatalosan. Élén Deáky Albert elnök és Hory Béla alelnök vezette bizottság állt. Helyi és országos megemlékezéseket, emlékkállításokat szervezett, „...feladatának tartotta a begyűjthető emléktárgyak felkutatása, megőrzése mellett a kegyhelyek azonosítását és emléktáblával való megjelölését, a szabadságharcosok és sírjaik nyilvántartását. Ha nem is minden 1848-as emléktáblát ők állítottak, de folyóiratukban hírt adtak leleplezésükről, az azoknál évente lefolyt ünnepségekről.” (Gaal Gy. 2005a: 408; a gyűjteményről: Jakab 2012b: 244–245.) (1892 augusztusától a Tornavívoda épületében kapott helyet, 1897-től a Mátyás király szülőházában rendezte be gyűjteményét a múzeum.) 1896-ban, a millenniumi közgyűlésre és a honvédelem avatására készülődve „a gyűlés szükségesnek tartotta, hogy egy bizottságot alakítson, mely »Kegeleti bizottság« név alatt fel fog ügyelni az erekllye muzeum kezdeményezésére létesített emlékek gondozására” (*Kolozsvár*. 1896/234: 3.).

1903-tól Sándor József vezette az Ereklýmúzeumot. A világháború után a bizottság feloszlott. 1925-ben újra megnyílt az Ereklýmúzeum, az 1930-as évekig működött. 1941-ben a bizottságot újraélesztették, a múzeum anyagából 1946 márciusában rendeztek utoljára kiállítást. (Vö: Gaal 2005a: 408.) (1945-ben halt meg Orosz Endre régész, a múzeum igazgatója.) 1949-ben szűnt meg az Ereklýmúzeum (Gaal 2005b: 76).

Erdély(részi) Magyar Közművelődési Egyesület (1885–) • Az egyesület alapvető céljai az identitásépítés, kulturális intézmények létrehozása, illetve gazdasági revitalizáció voltak. Tevékeny részt vállalt az emlékállítások, emlékünnepek szervezésében és lebonyolításában. Ügyvezetője, titkára pákói Sándor József volt, aki tulajdonképpen haláláig vezette az egyesületet.

Városi Tanács • A város törvényhatósági bizottság az emlékezet szervezésének, felügyeletének egyik legfontosabb intézménye volt. Természetéből adódóan a lokalitás határain belül szervezte az eseményeket. A királykultusz, az uralkodó család emlékünnepeinek elsődleges szervezője, működtetője. Emellett részt vett szinte minden ünnepségen vagy keretet biztosított külső kezdeményezéseknek.

Kolozsvári (Ferenc József) Tudományegyetem (1872–) • Az egyetem felállításától kezdve különböző évfordulós ünnepségeket szervezett. Minden év májusában az alapításra, a király gesztusára, az elhunyt vagy felbujló tanártársakra emlékeztek. A nagyobb politikai vagy történelmi eseményekre figyelve grandiózus évfordulós ünnepségeket is szervezett. Ezek mellett az egyetem részt vett, delegációk útján vagy testületileg képviseltette magát más intézmények által szervezett megemlékezéseken. Az év eseményeiről, az egyetem belső és külső tevékenységeiről – így az emlékünnepekről is – a rektor évente beszámolt: az elhangzott beszédeket, emlékbeszédeket, a megemlékezések eseményeinek az ünnepségek leírásait az egyetemi értesítő/beszámoló, az *Acta Universitatis* közölte.

Egyetemi Kör (1874–) • Az egyetem diákszövetsége. A szervezet az egyetemmel közösen, illetve sokszor tőle függetlenül részt vett ünnepségeken, megemlékezéseket szervezett. Egyes tanári jubileumok megünneplése mellett az október 6-ai kolozsvári ünnepségeket, illetve a Halottak napi temetőbeli megemlékezéseket többnyire az egyetemi ifjúság szervezte. Tevékenységükről a napilapok híradásai mellett az éves tevékenységi beszámolóikból értesülhetünk. Az *Acta Universitatis* rektori beszámolóiban is kitértek a diákság tevékenységeire, de 1904-től külön jelentések is készültek az Egyetemi Kör tevékenységéről. Ezek részletesen bemutatták, ismertették az emlékünnepek szervezésében játszott szerepüket.⁵

Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság • 1888-ban alakult. Felolvasó üléseket tartott, emlékünnepeket szervezett, melyen tagjaik beszédeket mondtak. Már az 1888-as ügyrendjében rendelkezett az elhunyt tagok végtisztességéről, kimondta, hogy „Az elhunyt tag fölött valamelyik rendes tag nyilvános, vagy ünnepélyes közgyűlésen emlékbeszédet mond.” (*EIT évkönyve...* 1889: 25.)

Teleki Blanka Kör • 1890. május 1-jén jött létre a felsőbb leányiskola volt növendékeiből. Elnöke De Gerando Antonina. Közgyűlését május 10-én az elnök névnapján tartották. Évkönyveket (1890–1895), emlékkönyveket (1893–1901?) és egyéb kiadványokat adott ki.

Vasvári Kör • Az egyesület 1892 novemberében alakult az Ereklýmúzeum kezdeményezésére. Elnöke Szabó Sámuel, aki a Honvédegyelet elnöke is volt egyben. A forradalmár emlékének ápolását tartották fő feladatuknak.

5 Az egyetemi ifjúság egyébként 1884-től ünnepelte március 15-ét (vö: Ferenczi 1885: 12, *Emlékbeszédek...* 1898: 16).

Kossuth Lajos Asztaltársaság • 1898-ban vált ki a Március 15. Állandó Bizottságból. 1900 szeptemberében alakult. Elnöke Benigni Sámuel, majd Deáky Albert volt. Az alakulás előzménye az volt, hogy a Március 15. Állandó Bizottság 1895–96-ban megszerezte Kossuth egyik márványsztalát, illetve egyik poharát. A poharat ezüstbe foglalták. A Kossuth-párti társaság minden hónap 19-én – a névadó születési napján – tartotta estélyét, amelyen előadások hangzottak el. A társaság március 15-ei estélyein évről évre a Kossuth-pohárral felköszöntőt mondott egy erre felkért személy.

Egyéb, átmeneti bizottságok • A síremlékek, emléktáblák, szobrok állítását, az egyleti zászló létrehozását és felavatását, illetve évfordulós ünnepeket az adott célra létrejött bizottságok szervezték. Ezek kezdeményezték és végezték a gyűjtést, felügyelték az emlékjel létrehozását, megszervezték az avatóünnepségeket. A város köztisztviselőiben álló előjáróiból, polgáraiból nevezték ki az elnököt, a titkárt, a bizottsági tagokat és a pénztárost.

A (MEG)EMLÉKEZÉS SPECIALISTÁI – AZ EMLÉKEZET SZERVEZŐI ÉS FELÜGYELŐI

Az múltból, eseményekről, emlékezetéről megszerkesztett interpretáció egyes aspektusai nem elérhetők az egyének számára. Az *igazság előírásos fogalma (formulaic notion of truth)* olyan tudás, amelyhez nincs mindenkinek teljes hozzáférése, csak kivételes személyeknek, a specialistáknak. Ezeket Anthony Giddens *védelmeszőknek (guardians)* nevezi. „A hagyomány magába foglalja az 'előírásos igazságot', amelyhez csak bizonyos személyeknek van teljes hozzáférése. Az előírásos igazság nem a nyelv referenciális tulajdonságaitól függ, mint inkább annak ellenkezőjétől; a rituális nyelv performatív jellegű és olykor olyan szavakat és gyakorlatokat tartalmaz, amelyeket a beszélők vagy a hallgatók alig érthetnek meg.” (Giddens 1994: 64.) A modern társadalmakban a tudás specialistái *szakemberek (experts)*, az igazság pedig sokkal inkább *tételes (propositional truth)*.

A népi kultúra kutatása rég felfigyelt az egyén szerepére a kultúra alakításában. Keszeg Vilmos és kutatócsoportja a 2000-es évek elején több ilyen egyén élettörténetét vizsgálták meg (Keszeg szerk. 2005). Keszeg Vilmos ez alapján dolgozta ki, definiálta a *népi specialista* fogalmát és szerepkörét. „Olyan személyt nevezünk meg általa, aki a maga és/vagy környezete megítélése szerint egy foglalkozást mennyiségi vagy minőségi szempontból szerepszerűen, a környezettől elütő módon gyakorol.” (Keszeg 2005: 20–21.)

A megállapítás a városi társadalom általam vizsgált főszereplőre/aktoraira is alkalmazható. Az alábbiakban néhány ilyen egyén biográfiáját mutatom be. Az emlékezés specialistái a helyi értelmiséghez (tanár, politikai szereplő, újságíró, intézményvezető stb.) tartozó, a korosztályukat tekintve változó kategóriájú, többnyire a polgári-nemesi társadalmi rétegből rekrutálódó szereplők; a csoportra erős férfidominancia jellemző. Megfigyelhető, hogy az emlékezetszervező szerep az egyén elhunytával a megemlékezett szerepével cserélődik fel.

Kőváry László (1819–1907) • Szerkesztő, történész, statisztikus. A forradalom és szabadságharc emlékezetének megalapításában játszott szerepe jelentős. Egyletek, társaságok történetét írta meg azok jubileumaira. Az országos millenniumi ünnepségekről, a millenáris emlékkállítások történetéről szintén munkát jelentetett meg.

Nagy Péter (1819–1884) • Volt honvéd, református püspök. Az Erdélyi Múzeum-Egylet elnöke is volt. Hírneves prédikátor, nagy szónok volt. Emlékbeszédei emlékeztetéseket, maradványok voltak.

Jakab Elek (1820–1897) • Történész, akadémikus. A forradalom és szabadságharc emlékeztetének megalapításában játszott szerepe jelentős. Impozáns városmonográfiája példaértékű volt már a kortársak számára is.

Szász Gerő (1831–1904) • Volt honvéd, irodalmár, református főesperes. Az Erdélyi Irodalmi Társaság első alelnökeként emlékbeszédeket tartott a város és a vidék neves személyiségei fölött.

Haller Károly (1836–1911) • Jogtudós, egyetemi tanár, 1884–1886 között a város polgármestere, városi törvényhatósági bizottsági tag A kolozsvári közelet meghatározó szereplőjeként tucatnyi intézmény és egylet kezdeményezője, szervezője és elnöke volt. Bár rövid ideig volt polgármester, nagyban meghatározták a városképet (és az emlékállításokat) is az általa elindított reformok és tervek.

K. Papp Miklós (1837–1880) • Szerkesztő, szervező, kiadó-vállalkozó.⁶ Lapszerkesztőként 1867-ben megindítja a *Magyar Polgár* napilapot, 1874-ben a dokumentumokat, történelmi cikkeket közlő *Történelmi Lapokat*, 1876-ban a szépirodalmibb profilú *Hölgyfutárt*. 1874-től folyamatosan gyűjti és lapjában közli az 1848–49-es dokumentumokat.

Szász Domokos (1838–1899) • Református püspök. Protestáns intézményeket hozott létre, az Erdélyi Múzeum-Egylet alelnöke. A kor neves személyiségeinek temetésén emlékbeszédeket mondott.

E. Kovács Gyula (1839–1899) • Színész, költő. Saját vagy mások verseit szavalta sok rendezvényen. Egy emlékűnnepségen való szavalás közben lett rosszul, majd halt meg.

De Gerando Antonina (1845–1914) • Nőnevelő, iskolaigazgató. A felsőbb leányiskola létrehozója és igazgatója (1880–1891, 1893–1912). A Teleki Blanka Kör alapító elnöke. Évente iskolai ünnepségeket szervezett, emlékkönyveket szerkesztett.

Deáky Albert (1846–1903) • Szervező, a Március 15-i Állandó Bizottság elnöke (1876–1903), az Ereky-múzeum (1892–1903?), illetve a Kossuth Lajos Asztaltársaság elnöke. Többnyire az ő lakásán ülésezett a bizottság. 1903-as haláláig szervezője és alakítója volt a forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos helyi emlékűnnepségeknek, illetve emlékállításoknak.

Hegedüs Sándor (1847–1906) • Országgyűlési képviselő, majd kereskedelemügyi miniszter. A város befolyásos és tevékeny embere. Később akadémikus is lett.

Hegedüs István (1848–1925) • Egyetemi tanár, majd akadémikus. 1889-ben a Március 15. Bizottság alelnöke. 1891-ben Budapestre költözött, de addig tevékeny részt vállalt a különféle emlékűnnepségek szervezésében, illetve emlékbeszédeket tartott azokon.

Sándor József (1853–1945) • Szervező, lapszerkesztő, országgyűlési képviselő. Az Erdélyi (rész) Magyar Közművelődési Egylet létrejöttétől (1885) titkára, később főtitkára és tiszteletbeli elnöke, az Erdélyi Kárpát-Egylet alelnöke, 1903-tól a Március 15-i Állandó Bizottság vezetője, 1903-tól az Ereky-múzeum elnöke. Erdélyi és kolozsvári emlékállításokat szorgalmazott, megemlékezési ünnepségeket szervezett.

Márki Sándor (1853–1925) • Történész, egyetemi tanár, akadémikus, a városi bizottság tényleges, majd tiszteletbeli tanácsosa. Kolozsvárra érkezésétől, az egyetemre való kinevezésétől fogva a helyi emlékűnnepségek egyik állandó szónoka volt. Ünnepi beszédeit folyamatosan közölte a napilapokban, illetve önálló kiadványokban. Két gyűjteményes kötete is megjelent (Márki 1907 és 1915). A *Nemzeti Ünnepeken. Történelmi beszédek* című beszédgyűj-

⁶ Szervezőmunkájáról és kiterjedt hálózatáról lásd Szabó Eszter tanulmányát (Szabó E. 2014).

teményét a város adta ki. Az 1907-es kötet előszavát Szvacsina Géza polgármester írta, aki a történészeknek a város emlékezetszervezésében játszott szerepét méltatta:

„Dr. Márki Sándor megkedveltette Kolozsvárt a történelmi beszédek.
Mert nem volt az utóbbi 12 év alatt a törvényhatósági életünkben emlékezetes közgyűlés, városunkban lélekemelő ünnepély, midőn nagy időknek és nagy embereknek hervadhatatlan érdemeiről kellett örök igazságokat hirdetni, vagy történelmi nagy eseményeket méltatni, hogy Kolozsvár városa, intézetek és testületek ne fordultak volna dr. Márki Sándorhoz és ne vették volna igénybe történetírói tudásának örök becsű kincseit és ne kérték volna föl az ünnepi beszéd megtartására.” (Szvacsina 1907: V–VI.)

A világháború első évében – mint az 1914–15-ös tanévi egyetemi rektor – a doktoravatási alkalmakkor beszédek tartott a többnyire a fokozatszerzés után hadba vonuló, illetve a már szolgálatot teljesítő, de a fokozatszerzés napjaira szabadságot jelölteknek. A 35 beszédet 1915-ben *Háborús beszédek* címmel külön gyűjteményben is megjelentette. Ezek hazafi-as, történelmi példázatra építő szövegek voltak:

„Nagyon természetes tehát, hogy azok a búcsúszavak, melyeket a Rector, egyetemünk évtizedes szokása szerint, a felavatott doctorokhoz intézett, ezekben a nagy időkben arra buzdították a pályakezdőket, hogy hadi és tudományos kötelességeiknek egyaránt megfeleljenek. Azoktól a derék fiatal emberektől, kik közül többen már sebekkel is vagy vitézségi érdemmel ékesítve álltak az egyetemi tanács elé s egy-két nap múlva, sőt néha éppen aznap, megint a háborúba indultak vissza, a Rector minden alkalommal néhány buzdító és lelkesítő szóval, de mindenkor a találkozás reményében búcsúzott el. Őket is, a polgári pályán maradókat is figyelmeztette, hogy mint az egyetem bekebelezett doctorai, szaktudományuk művelésével hazánk javát mozdítják elő.” (Márki 1915: III–IV.)

Ferenczi Zoltán (1857–1927) • Irodalmár, irodalomtörténész, (egyetemi) tanár, majd akadémikus. Az Erdélyi Irodalmi Társaság titkáráként emlékünnepeket szervezett, emlékbeszédek tartott, illetve emlékkönyveket szerkesztett.

Szádeczky Lajos (1859–1935) • Történész, egyetemi tanár, majd akadémikus. Tevékeny részt vállalt a megemlékezési ünnepeken, beszédek, emlékbeszédek mondott.

Szvacsina Géza (1849–1917) • Városi tanácsos, majd 1898–1913 között a város polgármestere. Több emlékállítással kapcsolatos közgyűlési indítványt tett, emlékállításokat kezdeményezett és a megemlékezéseken beszédek mondott.

Kuszkó István (?–1916 után) • Szervező, szerkesztő. Az 1848–49. Ereky-múzeum múzeumőre (1892–haláláig). Az 1892-ben induló *1848–49. Történelmi Lapok* összeállítója, 1893-tól szerkesztője. A forradalom és szabadságharc tárgyi emlékeinek és a honvédek élettörténeteinek összegyűjtésében játszott nagy szerepet. Kezdeményezte több honvédemlék létrehozását.

ÖSSZEGZÉS

A 19–20. századi kolozsvári emlékezéskultúra vizsgálatának célja, hogy rendszerezze a (lokális) emlékezési hagyományt. Ebben a tipológiában az emlékezés szerkezetének a kutatás során beazonosított eszközeit, alakzatait, kereteit tárgyaltam. Az elemzés számba veszi, hogy milyen eseménytípusok, motívumok, tartalmi elemek határozták meg az emlékünnepséget, milyen tereket foglalt le vagy sajátított ki a közösségi együttlét, milyen retorikai és narratív stratégiái voltak az emlékállításoknak és megemlékezési ünnepeknek. Az intézmények mellett fontosnak tartottam azoknak a személyeknek a bemutatását is, akik a helyi emlékezéskultúra alakításában kulcsfontosságú szereppel bírtak: specialistákként (Keszeg), védelmezőkként (Giddens) szervezték és felügyelték az emlékünnepeket.

A tanulmány alapját képező kutatás legfontosabb eredménye, hogy láttatni tudja a mai értelemben vett emlékállítás és megemlékezési gyakorlat morfológiáját, intézményesedésének folyamatát. A vizsgálat arról győzött meg, hogy a halottkultuszról, illetve az egyházi keretben szerveződő ritusokból nőtt ki az emlékezés gyakorlata. Gyökere, koreográfiája, kontextusa, jellege alapján egyértelműen a családi/halottal kapcsolatos megemlékezés volt, a vizsgált korszakban ez a koreográfia szélesedett, a kontextus tágult – a nemzeti fele – és ez mindinkább a történeti múlt/dicső múlt képét vetítette horizontjára.

1867 mindenképpen cezúrát jelent, választóvonalat képez a nyilvánosság szerkezetét, a közösségi események emlékezetének megélését illetően. Megszületett egy újfajta emlékezetpolitika, és ez nem más, mint a nemzeti identitást megalapozó, azt a nyilvánosságban felmutató emlékezet kultiválása. A kiegyezés lehetőséget teremtett a nemzeti emlékezetnek a nyilvánosságban (sajtó, fizikai terek) való reprezentálására.

A polgári ünnepkultúra kialakulása maga után vonta az új menedzselési technikákat is. Az emlékünnepek szervezésére, emlékállítások kivitelezésére bizottságok alakultak, az anyagi alap előteremtésére gyűjtéseket szerveztek, a polgárok az adományozás, jótékonykodás gesztusával is bekapcsolódtak az emlékezéskultúrába.

Az emlékállítások tulajdonképpen megteremtették a helyet a későbbi megemlékezések, periodikus jellegű emlékünnepek számára, mondhatni, hogy magához az ünneplési kultúrához konstruáltak teret. Ezt az is igazolja, hogy az új emlékterek létrehozását követően a korábbi terekből (itt főként a templomokra, gyűléstermekre gondolok) látványosan kivonult a múlt fesztív, közösségi ünneplése, és a megemlékezési kultúra ezekben az új, erre a célra létrehozott terekben fejlődött tovább.

Nemcsak új terei jöttek létre az emlékezésnek, hanem megszületett maga a mai értelemben vett emlékállítási gyakorlat: az emlékezet invazív térbeliesítése mellett az emlékünnepek differenciálódtak, demokratizálódtak. Az uralkodócsalád kultusza mellett megszületett és emancipálódott a polgári eszménykép, múltkép ünneplése, a közösségi események felkutatása, emlékezetben tartása, igazodási pontként való kiemelése.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Assmann, Jan

1988 Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In: Assmann, Jan – Hölscher, Tonio (hrsg.): *Kultur und Gedächtnis*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 9–19.1999 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

EIT évkönyve...

1889 *Az Erdélyi Irodalmi Társaság évkönyve* I. Ny. a „Közművelődés” irodalmi intézet, kő- és könyvnyomdában, Kolozsvár.

Emlékbeszédek...

1898 *A kolozsvári Márczius 15-iki Állandó Bizottság ünnepélyein tartott emlékbeszédek 1873–1897-ig. (A bizottság 25 évi történetével.)* Kolozsvári Márczius 15-iki Állandó Bizottság, Kolozsvárt.

Ferenczi Zoltán

1885 Történelmi visszatekintés a márcz. 15-diki ünnepélyt rendező bizottság működéséről s az ünnepélyekről. In: *Emlékbeszédek melyek tartattak a kolozsvári márczius 15-iki emlékünnepeken 1873–1884-ig*. Kiadja a Kolozsvári Márczius 15-iki Állandó Bizottság, Kolozsvárt, 3–13.

Gaal György

2005a Kolozsvár 1848/49-ben. In: *Uő: Kolozsvár vonzásában. Tanulmányok, megemlékezések*. (Bibliotheca Transsylvanica, 43.) Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 391–416.2005b Első betűszavaink egyike: EMKE. In: *Uő: Kolozsvár vonzásában. Tanulmányok, megemlékezések*. (Bibliotheca Transsylvanica, 43.) Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 7–87.

Giddens, Anthony

1994 *Living in Post-Traditional Society*. In: Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press, Cambridge, 56–109.

Halbwachs, Maurice

1925 *Les Cadres sociaux de la mémoire*. (Collection Les Travaux de l'Année Sociologique.) Librairie Félix Alcan, Paris.1950 *La Mémoire collective*. Presses Universitaires de France, Paris.

Hobsbawm, Eric

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 127–197.

Jakab Albert Zsolt

2012a *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.2012b *Emlékköltés és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.2015a Az emlékezet társadalmi funkciói Kolozsváron (1440–2012). In: Barna Gábor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Patrimónium és társadalom a 20. században. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Kolozsvár–Budapest, 9–342015b Az ezredik év. A millennium ünneplese és reprezentációi Kolozsváron. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 865–890.

Keszeg Vilmos

2004 Az ünneplő Torda. Az ünneplés alkalmi és terei egy kisvárosban. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón. Tudományos konferencia Marcaliban, 2002. május 13–15*. (Studia Ethnologica Hungarica VI.) L'Harmattan – Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, Budapest, 21–42.2005 Előszó. In: *Uő (szerk.): Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I. (Sapientia Könyvek.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 7–23.2006 *Egy Hír adás a Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT–BBTE Magyar Nyelv és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár.

2010 *A betegség és a halál megjelenítése az erdélyi epítáfiumokban.* In: Pócs Éva (szerk.): *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, VII.) Balassi Kiadó, Budapest, 677–693.

2011 *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 7.) KJNT–BBTE Magyar Nyelv és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár.

2014 *Aranyos-vidék. Honismereti könyv.* Kriza János Néprajzi Társaság – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

2015 *A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek.* In: Uő (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai.* (Emberk és kontextusok, 12.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 367–400.

Keszeg Vilmos (szerk.)

2005 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek.* I–II. (Sapientia Könyvek.) Scientia Kiadó, Kolozsvár.

2015 *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai.* (Emberk és kontextusok, 12.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Márki Sándor

1907 *Nemzeti Ünnepeken. Történelmi beszédek.* Kolozsvár sz. kir. város díszközgyűlésein s egyéb alkalmakkor tartotta ~ egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia I. tagja, Kolozsvár sz. kir. város tb. tanácsosa. A Kolozsvári Bocskay-szoboralap javára. Kiadja Kolozsvár sz. kir. város közönsége, Kolozsvár.

1915 *Háborús beszédek.* Doctoravatásokon mondta ~ a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem 1914/15. évi rectora. Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár.

Nora, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Napvilág Kiadó, Budapest.

Péntek János

1997 *A ritualizált szöveg.* In: Uő (szerk.): *Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése.* BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke, Kolozsvár, 329–334.

Szabó Eszter

2014 *K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat. Az irodalom szerepe a kulturális elit alakulásában a 19. század végéig Erdélyben.* Kézirat.

Szvacsina Géza

1907 *Előszó.* In: Márki Sándor: *Nemzeti Ünnepeken. Történelmi beszédek.* Kiadja Kolozsvár sz. kir. város közönsége, Kolozsvár, V–VIII.

Todorov, Tzvetan

1988 *A műfajok eredete.* In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudományok köréből.* Budapest, Tankönyvkiadó, 283–296.

Tóth István György

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

Verebélyi Kincső

1998 *Szokás.* In: Voigt Vilmos (szerk.): *Magyar folklór.* (Osiris Tankönyvek.) Osiris Kiadó, Budapest, 400–439.

Vincze Zoltán

2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919).* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

HOMO MEMOR. STRUCTURA CULTURII MEMORIALE (LOCALE) DIN SECOLELE XIX-XX

Scopul cercetării culturii memoriale clujene din secolele XIX–XX este de a sistematiza patrimoniul comemorativ dispersat local referitor la perioada respectivă. Analiza înșiruie ocaziile, spațiile și tipurile de evenimente ale culturii memoriale, care au fost motivele și elementele de conținut care au determinat festivitățile comemorative, care au fost spațiile fizice ocupate sau expropriate de către experiența comunitară, care au fost strategiile retorice și narative ale acțiunilor memoriale și festivităților comemorative. Pe lângă instituții, ar fi importantă și prezentarea acelor persoane, care au jucat un rol important în formarea culturii memoriale locale, deoarece ca specialiști (Keszeg) sau gardieni (Giddens) ei au fost cei care au organizat și au supravegheat festivitățile comemorative.

HOMO MEMOR. THE STRUCTURE OF 19TH-20TH CENTURY (LOCAL) MEMORIAL CULTURE

The aim of the research on 19th–20th century memorial culture of Cluj was to systematize the dispersed local memorial heritage referring to the given period of time. The analysis lines up the occasions, spaces and event types of memorial culture, the motifs, elements of content determining the commemorative festivities, the physical spaces taken and expropriated by communitarian experience, the rhetorical and narrative strategies of memorial actions and commemorative festivities. Besides institutions, it is quite important to present also persons, who had a key role in the formation of local memorial culture, as they used to organize and supervise the commemorative festivities as specialists (Keszeg) or guardians (Giddens).